

УДК 303.01

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2020.33.20>

ПОЛІТИЧНА НАУКОВА ТЕОРІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ХАРАКТЕРИСТИКИ

Андрій Сухарина

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

У статті розглянуто дискусійне питання про статус політичної науки серед інших наукових дисциплін. Хоча політична наука вже давно сформувалась як самостійна дисципліна, тривають постійні дебати стосовно того, чи можна використовувати критерії природничих наук до вивчення політичної. Також триває дискусія стосовно того, наскільки власне «науковими» є політичні наукові теорії і як відділити суб'єктивні вподобання дослідника від об'єктивної реальності. Це питання є особливо складним, оскільки досліднику важко відділити об'єкт свого дослідження від повсякденного життя. Політичні інтереси, вподобання та ідеї про справедливість неминуче впливають і на наукову діяльність.

Розглянуто основні інтерпретації статусу та формату наукових теорій. Виокремлено мінімальний перелік факторів, яким повинна відповідати теорія для отримання наукового статусу. Проаналізовано необхідність та потребу прогностичного компонента в наукових теоріях та яку роль він має відігравати.

Визначено, що наукове знання володіє специфічним, інколи навіть позаособистісним існуванням. При цьому наведена контраргументація щодо крайніх релятивістських позицій, які заперечують неможливість будь-якого об'єктивного пізнання. З позицій критичного реалізму визначено, що більшість отриманого політичного знання справді матиме позанаукові нашарування, однак це не нівелює цінності самих отриманих даних.

Здійснено порівняння нормативних та емпіричних політичних наукових теорій. На основі аналізу було визначено, що емпіричні наукові теорії мають більше спільного з класичними теоріями в природничих науках. Нормативні політичні теорії є вкрай важливим інструментом орієнтування в політичній дійсності. Водночас вони є значно більш вразливими для впливу ідеологічних та позанаукових факторів.

Ключові слова: політична наука, ідеологія, наукова теорія, методологія політичної науки, емпіричні теорії, нормативні теорії, критичний реалізм.

Політична наука вже давно сформувалась як самостійна наукова дисципліна. Водночас тривають постійні дебати стосовно того, чи можна використовувати критерії природничих наук до вивчення політичної. Також триває дискусія стосовно того, наскільки власне «науковими» є політичні наукові теорії і як відділити суб'єктивні вподобання науковця від об'єктивної реальності.

Розпочнемо з визначення того, що таке наукова теорія. Навіть у цьому базовому питанні є різні трактування, які відрізняються межами визначень, ключовими аспектами та компонентами. Фізик та популяризатор науки С. Гокінг зауважує, що «наукова теорія – не більш ніж модель Всесвіту чи окремої його частини, а також набір правил, які допомагають співвіднести абстрактні величини і практичні спостереження» [4, с. 29].

На його думку, будь-яка наукова теорія є хорошою, якщо вона відповідає двом базовим характеристикам: 1) точно описує великий клас спостережень на основі моделі, яка містить усього декілька випадкових елементів; 2) дозволяє робити точні передбачення щодо результатів майбутніх спостережень [4, с. 29–32].

Якщо з першим аспектом усе більш-менш зрозуміло, то ситуація з передбаченням є неоднозначною. За таким принципом майже увесь пласт дисциплін, які займаються вивченням минулого, як-от історія, не можуть мати статусу повноцінних. Щоб мати наукову цінність їм потрібно не тільки точно описувати стан справ, але й передбачати майбутній розвиток подій.

Водночас і сам С. Гокінг висловлює скепсис стосовно можливостей прогнозування. Він говорить про обмеженість прогностичного потенціалу фізики та визнає індетермінізм, який випливає з квантової механіки та обмеженості визначати статус-кво. По суті, точне прогнозування майбутнього можливе лише за умови, коли нам точно відоме теперішнє. Але окремі аспекти теперішнього ми не можемо визначити через квантову будову Всесвіту. Внаслідок цього навіть у природничих науках дослідники оперують не чітко визначеним майбутнім, а його різними варіантами та ступенем ймовірності їх настання. Для прикладу, у соціальних науках ефективно застосовуються статистичні моделі визначення громадської думки та передбачення результатів виборів. Відповідно до них формується адекватна вибірка дослідження, визначається теоретична похибка, довірчий інтервал, вказується ймовірність такої похибки. Це говорить про можливість передбачення об'єктивної реальності також і у суспільних науках, щоправда, завжди в межах ймовірнісних значень. Відповідно, у найкращому розвитку подій політична наукова теорія відповідає мінімальним критеріям, які ставить перед хорошою теорією С. Гокінг.

Але розглянемо й альтернативні позиції, наприклад П. Файербенда. Він стверджує, що наука є всього лиш однією з ідеологій, «пучком теорій», які пов'язані між собою спільним методом та загальною філософською концепцією [10, с. 74–75]. Справді, наука є «пучком теорій», але її розвиток відбувається по-іншому, ніж в ідеологіях. Лише в науці є практика верифікації гіпотез та рецензування, якої немає у жодній іншій системі пізнання. «Наукове знання має явно виражений позаособистісний смисл і володіє позаособистісним буттям» [9, с. 134]. Це і є однією з ключових відмінностей. Якщо релігія чи ідеологія є продуктами соціально-економічних умов і утворюються відповідно до них, то наукових висновків часто досягають незалежно один від одного. Є чимало прикладів, коли науковці знаходили вирішення того чи іншого питання, не перебуваючи в жодній комунікації.

Ще більш крайні позиції займають дослідники, які заявляють, що об'єктивне пізнання є неможливим. На їхню думку, будь-яке знання носитиме із собою відбиток людини, через яку пройшло. Але чи справді це так? Багато об'єктивних фактів людство змогло пізнати навіть без можливості перевірити наочно. Про те, що Земля має круглу форму, вчені здогадалися значно раніше, ніж на орбіту полетіли перші космічні кораблі. Здогадки про те, що спосіб життя формує ідейні погляди було здійснено набагато раніше, ніж ми отримали підтвердження за допомогою кількісних статистичних методів. Саме тому політична наука, як і наука загалом, не є просто однією концепцією серед рівних альтернатив. Отримане знання не є рівноцінним, відповідно, наукова теорія краще описуватиме об'єктивну реальність, аніж будь-яка інша концепція.

Наукова теорія відрізняється від інших тим, що її можна «сфальсифікувати». Принцип фальсифікації – один з найбільш вагомих досягнень філософської думки – належить К. Попперу. Він уперше почав виділяти науковість теорії не від кількості фактів, що її підтверджують, від наявності чи відсутності такої ситуації, яка може заперечити певну теорію. Коротко його можна сформулювати таким чином: «Теорія є науковою, якщо можна завчасу уявити такий вирішальний експеримент, який у принципі може її спростувати; і вона буде псевдонауковою, якщо такого експерименту не існує» [8]. Критерій фальсифікації не говорить про те, що теорія істинна, лише про те, що вона може претендувати на статус науко-

вої. У цьому контексті можливість «фальсифікації» є важливішою ніж кількість фактів, які теорію доводять, адже у разі достатнього бажання можна навести аргументи правдивості навіть найбільш абсурдних тверджень.

Звісно, «критерій фальсифікації» не є кінцевим вододілом, який відділяє наукову теорію від позанаукових способів пізнання дійсності. Т. Кун пропонує альтернативну гіпотезу формування наукових теорій, де істинність/хибність базуються на легітимації науковим співтовариством. Однак, на думку І. Лакатоса, такий стан справ приводить нас до ситуації, коли «немає явних розбіжностей між наукою та псевдонаукою, науковим прогресом чи інтелектуальним занепадом, і немає ніякого об'єктивного стандарту наукової чесності» [5].

На противагу концепціям Т. Куна та К. Поппера, І. Лакатос висуває своє бачення дослідницьких програм, де центральне місце посідають не поодинокі теорії, а дослідницькі програми, які складаються з центральних теорем і гіпотез та так званого «захисного поясу» допоміжних теорій. Спростування однієї теорії часто ніяк не відображається на загальній концепції, яка може залишатись життєздатною значно довше.

Як і в інших науках, бажаним станом розвитку науки про політику має стати конструювання теорії, яка зможе точно описувати політичну дійсність, а також робити відносно точні передбачення майбутнього розвитку щодо конкретних ситуацій. Окремі моделі та політичні теорії досить добре працюють у короткостроковій перспективі, але про серйозний довгостроковий прогностичний потенціал нині не йдеться. Наш інструментальний потенціал можна застосовувати для обмеженого типу політичних режимів і на доволі короткому проміжку часу. Відповідно, бажаний стан розвитку наукових теорій у політології поки недосяжний.

Але чи справді це є проблемою тільки політичної науки? Навіть у природничих науках поки що застосовуються окремі теорії, які суперечать одна одній. Абстрактна математика зазнає цілком реального ідеологічного впливу. Так, на думку Н. Баранець, яка досліджувала ідеологічний вплив на математичні дослідження: «неідеологічного положення суб'єкта у суспільстві не може бути, тому що всі соціальні інститути побудовані у відповідності до певних матеріальних, духовних і соціальних потреб суб'єктів, а їх відтворення і функціонування забезпечується системою життєвих (ідеологічних) відносин» [2, с. 127].

Але про який ідеологічний вплив йдеться? Він буває трьох варіантів: прямий вплив ідеології, ідеологія наукового співтовариства, а також особисті преференції дослідника щодо вибору методології. Є приклади непрямого впливу ідеології на математичну науку навіть у демократичних країнах: «держава заохочувала панування ліберальної традиції у приватних школах, де процвітала чиста математика, яка служила засобом контролю вступу в університети, а прикладна «професійна» математика використовувалась для навчання індустріальної робочої сили в технічних школах і коледжах. Наслідки цього протистояння віднаходяться у змістовій специфіці і способі представлення матеріалу в сучасних освітніх програмах і в нашій дні» [3, с. 111]. Так, йдеться не про прямий вплив на отримані результати, однак він сформував різні підходи до навчання та відтворення знань. Вочевидь, суспільні науки є значно більш уразливими для таких ідеологічних впливів.

Натепер є два основні підходи до місця і ролі суспільних наук порівняно з природничими: холізм та натуралізм. Найзагальніше їх можна охарактеризувати так: натуралісти переконані, що суспільство є частиною природного світу, а отже, може бути дослідженим та зрозумілим за допомогою методів природничих наук. Холісти ж заперечують це твердження і вважають, що адекватні соціальні науки не можуть проводити свої дослідження

лише методами природничих наук, а мають критичну необхідність у мікросоціальних методах [1, с. 21].

Натуралізм базується на таких передумовах: 1) суспільні науки можуть вважатись хорошими науками відповідно до стандартів наук природничих; 2) суспільні науки можуть стати хорошими науками тільки в тому разі, якщо вони будуть відповідати стандартам природничих наук.

У разі холізму йдеться про інші передумови: 1) суспільна наука може бути хорошою, якщо вона досліджує соціальні спільності, такі як класи, суспільні групи, інститути тощо, а також їх характерні риси; 2) соціальні науки можуть лише частково досліджувати соціальні спільності та їх характеристики. Відповідно, принаймні на сучасному етапі розвитку немає жодного сенсу стверджувати, що суспільні науки можуть досягнути повної об'єктивності та повністю пояснювати соціальну реальність [1, с. 21–23].

Дещо розширивши перелік таких підходів, можна звернутись до класифікації з трьома підходами. Позиції, з яких працюють дослідники і науковці, найчастіше можна звести до таких методологічних установок: 1) позитивістська гносео-методологічна установка, відповідно до якої позитивне знання може бути отримане як результат суто наукового (не філософського) пізнання; 2) критичний реалізм. Базується на позиціях того, що принаймні частина реальності онтологічно незалежна від людського розуму, а поняття істини чи хибі можна застосувати до похідних наукової діяльності. Саме досягти істини є основним завданням і метою науки; 3) релятивізм. Цей методологічний принцип полягає у абсолютизації відносності та умовності змісту пізнання. Релятивісти вважають, що ідея об'єктивного, універсального і позачасового пізнання загалом можлива, але критерії залежать від часу, місця і культури. Крайні релятивісти наголошують, що для того, щоб пізнати будь-яке політичне явище, необхідно відтворити всезагальну картину, яка заснована на кожній індивідуальній преференції.

Навіть якщо ми вибираємо ту чи іншу гносео-методологічну установку, політичні наукові теорії також можуть відрізнятись. Одні з них є емпіричними, а інші нормативними. На Заході традиційно сформувались два основні предмети, які становлять політичну теорію у широкому сенсі. Умовно їх розподіляють на політичну філософію (нормативну політичну теорію) та власне політичну науку (емпіричну політичну теорію; також використовується назва «політологія»).

Нормативні теорії «говорять про те, яким повинен бути світ. Теорія говорить про бажані стани і висуває аргументи, чому вони є найбільш бажаними. Нормативні теорії захищають норми та цінності» [1, с. 10]. Окрім захисту та консервації цінностей, інші політичні теорії намагаються «просунути» ті чи інші підходи. На сучасному етапі це найбільше стосується екологічних чи феміністичних теорій.

Емпіричні теорії в рамках емпірично-дескриптивного підходу займаються встановленням причинно-наслідкових зв'язків. Вони намагаються знайти зв'язки між незалежними змінними та на основі цього побудувати теорію. Т. Алексеева називає їх «передбачувальними», тобто такими, які «за допомогою дедукції формують висновки стосовно можливої майбутньої поведінки досліджуваних об'єктів» [1, с. 10]. Звісно, прогностичний потенціал таких теорій не безмежний. Відомий математик І. Єгорченко стверджує: «Вся математика абстрактна. Вона є своєрідним способом спрощення дійсності. Люди, які думають, що математика складна, просто не знають, наскільки складна дійсність» [5]. Відповідно, такі емпіричні теорії намагаються прогнозувати політичну дійсність, але не зможуть передбачити її повністю.

Говорячи про специфіку нормативних та емпіричних теорій у чистому вигляді, може здатись правильним рішенням ідентифікувати перші як апіорі ненаукові та ідеологічні. Але таке уявлення буде надмірним спрощенням. Справді, нормативні теорії часто стоять ближче до ідеологічних концептів, але у значній кількості факторів вони відповідають критеріям логіки, базуються на емпіричній основі та мають інші ознаки науковості. Більше того, нормативні теорії зазвичай ідуть після емпіричних. Коли ми досліджуємо щось, то рідко зупиняємось на питаннях: «Що це, і як воно працює?», але починаємо пошуки відповіді на питання: «Як воно повинно працювати?». Розподіл емпіричних та нормативних теорій на наукові та ідеологічні відповідно є симпліфікацією.

Але такий стан справ не припиняє дискусій про те, чи має наука займатись етичними питаннями та покладанням цілей. З одного боку, досягнення істини не має якихось етичних передумов і не повинно ними диктуватись. З іншого – розгляд науки виключно як інструменту досягнення політичних цілей може мати довгострокові негативні наслідки для суспільства. У цьому аспекті виключення етичних чи ідеологічних норм може принести більше шкоди, ніж користі.

Отже, розглянувши основні підходи до розуміння політичної наукової теорії, можемо зупинитись на такому: наукова теорія – це система логічно несуперечного, структурованого та перевіреного знання задля пояснення та/або прогнозування різнобічності ситуацій або подій, які відбуваються у природі чи суспільстві. Відповідно, політична наукова теорія – це різновид наукової теорії, однак у контексті знань про політику задля її розуміння, пояснення та прогнозування. До політичної наукової теорії висувуються менш строгі вимоги до перевірки знання чи прогнозної функції, але сам тип вимог є однаковим.

Наукова теорія є спрощенням дійсності, яке водночас дозволяє нам доволі точно пояснювати світ та займатись прогнозуванням, включаючи тільки декілька факторів. Саме тому наука передбачає не просто опис існуючого світу, а звертає увагу саме на ті компоненти, які є вирішальними у певному, конкретному випадку.

Є так звані нормативні та емпіричні політичні теорії. Перші несуть у собі близькість до ідеологічного, оскільки шукають відповіді на ціннісні питання, натомість емпіричні наукові теорії спрямовані на пошук причинно-наслідкових зв'язків. Водночас ототожнювати нормативні політичні теорії та ідеології недоречно, тому що вони мають відмінну сутність.

Список використаної літератури

1. Алексеева Т. Современные политические теории. Москва : «Российская политическая энциклопедия». РОССПЭН, 2000. 479 с.
2. Баранец Н., Веревкин А., Ершова О. Об идеологии и идеологизации науки. *Власть*. 2011. № 6. С. 126–129.
3. Баранец Н., Веревкин А., Марасова С. Метаморфозы образа идеологии в науке (позиции зарубежных математиков). *Власть*. 2014. № 12. С. 108–112.
4. Гокінг С., Млодінов Л. Найкоротша історія часу / переклад Ігоря Андрущенко. Харків : Видавництво «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 160 с.
5. Інтерв'ю з Іриною Єгорченко. *The Ukrainians*. URL: <https://theukrainians.org/iryna-uehorchenko/> (дата звернення: 30.09.2020).
6. Лакатос И. Наука и псевдонаука (Выступление в радиопрограмме Открытого университета). 1973. URL: <http://www.nsu.ru/classics/pythagoras/Lacatos.pdf> (дата звернення: 30.09.2020).
7. Надольний І. Світогляд – ключова проблема пізнання та діяльності людини. *Вісник НАДУ при Президентіві України*. 2015. № 4. С. 50–54.

8. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. Твори: в 2 т. / пер. з англ. О. Буценка. Київ : Основи, 1994. Т. 2. 494 с.
9. Рузавин Г. Научная теория. Логико-методологический анализ. Москва : Мысль, 1978. 244 с.
10. Соколов Л. Наука і міфологія: неминучість дивергенції. *Мультиверсум. Філософський альманах* : збірник наукових праць. Київ, 2008. Вип. 68. С. 127–136.
11. Фейерабенд П. Наука в свободном обществе (фрагменты из книги). *Личность. Культура. Общество*. 2009. № 48–49. С. 64–79.

POLITICAL SCIENCE THEORY: FEATURES AND CHARACTERISTICS

Andrii Sukharyna

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Theory and History of Political Science
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine*

The article considers the debatable issue of political science status among other scientific disciplines. And although political science has been formed as an independent scientific discipline a long time ago, there is an ongoing debate on whether the criteria of the natural sciences can be used to study political ones. There is also an ongoing debate about how “scientific” political science theories really are and how to separate the researcher’s subjective preferences from objective reality. This issue is especially difficult because it is difficult for a researcher to separate the object of one’s research from one’s daily life.

The main interpretations of the status and format of scientific theories were considered. Was highlighted the minimum list of factors that a theory must comply with in order to obtain scientific status. The necessity and need of the predictive element in scientific theories, and what place it should occupy, were analyzed.

It has been determined that scientific knowledge has a specific, sometimes even impersonal existence. At the same time, a counter argumentation is given regarding extreme relativistic positions that deny the impossibility of any objective knowledge. From the standpoint of critical realism, it has been determined that most of the political knowledge gained will indeed have an extra-scientific layer, but this does not negate the data obtained.

A comparison was made between normative and empirical political science theories. Based on the analysis, it was determined that empirical scientific theories have more in common with classical theories in natural sciences. Normative political theory is an extremely important tool for orientation in political reality. At the same time, they are much more vulnerable to the influence of ideological and non-scientific factors.

Key words: political science, ideology, scientific theory, methodology of political science.